

PRIKAZ KNJIGE

JEZIČNI ATLAS NA HRVATSKOME

Atlas jezika : Podrijetlo i razvitak jezika u svijetu

[Glavni urednici Bernard Comrie, Stephen Matthews, Maria Polinsky. Napisali Peter Austin, Stephen Matthews, Owen Nancarrow, Maria Polinsky, Geoffrey Smith, John Stonham, Roger Woodward. Predgovor napisala Jean Aitchison, uvod napisao Bernard Comrie.]. Prevela Olga Škarić. Varaždin : Stanek, 2004. 224 str. (Prijevod djela *The atlas of languages : The origin and development of languages throughout the world*. Quarto Publishing, London.)

Ovaj *Atlas jezika* skupine devetero autorā zamišljen je da bude jednostavan pregled današnjih osnovnih podataka o jezicima svijeta, pristupačan širem krugu čitatelja. Prvo je, na engleskom, objavljen 1996.

Knjiga ima dva predgovora (J. Aitchison, 7; i predgovor hrvatskomu izdanju, Ranka Matasovića), uvod (B. Comrie, 8–15), poglavlja Razvitak i rasprostranjenost jezika (S. Matthews, 16–35), Europa i Eurazija (S. Matthews, M. Polinsky, 36–55), Južna i Jugoistočna Azija (S. Matthews, 56–71), Afrika i Bliski istok (O. Nancarrow, 72–89), Oceanija (M. Polinsky, G. Smith, 90–107), Australija (P. Austin, 108–123), Tri Amerike (J. Stonham, 124–141), Pidžini i kreolski jezici (G. Smith i S. Matthews, 142–159), Sustavi zapisivanja jezika (R. Woodward, 160–207) i Epilog: nestajanje jezika i njihova obnova (M. Polinsky, 208–217) te rječnik, bibliografiju, kazalo, popis urednikā i autorā te za hvale.

Unutar takve uglavnom zemljopisne podjele, daju se osnovni podatci o jezičnim porodicama smještenima na tim područjima te značajke pojedinih tipova jezika, po odabranim primjerima.

U knjizi se ovako ili onako daju i podatci za koje je možda već neprimjereno govoriti da su noviji, ali za koje možemo reći da su široj javnosti lingvističkoj i drugoj ipak manje poznati. Što se dubokoga jezičnoga srodstva tiče, tako se spominje nostratičko i eurazijsko jezično srodstvo (28), u interpretaciji da nostratički obuhvaća afrazijske, kartvelske, dravidske i euroazijske jezike, a

euroazijski da su indoeuropski, uralski, altajski¹. Spominje se (oprezno, 52) i mogućnost srodstva aphasoadigejskih i nahskodagestanskih jezika (sjevernokavkaska porodica²) s jezicima nadene u Sjevernoj Americi i sinotibetskim (denekavkaska natporodica), no veli se: »Gramatički i leksički dokazi snažno podupiru barem dio denekavkaskе hipoteze: onaj koji dovodi u vezu jenisejske jezike Sibira s porodicom na-dene.« — Spomenuta je i jedna danas itekako važna činjenica: »da se genetska klasifikacija stanovništva podudara s odnosima srodnosti (...) među jezicima« (75), čime se zapravo potvrđuje dobar put u istraživanjima dubljega jezičnoga srodstva.

Karte rasprostranjenosti jezikā veoma su jednostavne i pregledne (kartograf je Julian Baker), no počesto zbog prevelikih pojednostavnjivanja ima i netočnosti.

Već na prvj karti (str. 5), uz sadržaj, koja prikazuje Europu, vidimo da su granice dane svakojako. I uza sve razumijevanje toga pojednostavnjivanja, nama će biti neobično vidjeti da se Bosna i Hercegovina proteže tamo negdje do Vinkovaca i da Hrvatska nema svojega juga, Dubrovnika, no uz to je Ukrajina ostala bez velikoga dijela svojega istoka, Rumunjska je izgubila izlaz na Crno more pa se zato Bugarska povećala na sjever...

Sljedeća je karta jezikā svijeta (20–21), gdje su područja rasprostranjenosti jezičnih porodica dana veoma približno i tomu se i nema što prigovoriti, pa valjda i nije toliko važno to što nam crte pokazuju da se gruzijski govori kao na jugu Rusije negdje u Kalmikiji i Dagestanu, amharski u Somaliji, kmerski u Vijetnamu... Ima nedopustivih omašaka u pisanju (»Artički ocean« za *Arktički*) i prepisivanju (»amerineski« za *amerindski* ili *amerindijanski*, na samoj pak je

---

¹ Nostratička jezična natporodica, na tragu zamisli Holgera Pedersena s početka XX. stoljeća (naziv *nostratički* upotrijebio je u članku *Türkische Lautgesetze*, 560, *Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft*, 57(1903), 535–561), u jednom je obliku rekonstruirana (i takva se može smještati u vrijeme prije petnaestak i više tisuća godina) u radovima Vladislava M. Illič-Svityča i Aarona B. Dolgopolskoga od 60ih godina. Velik je pobornik nostratičke hipoteze Vitalij V. Ševoroškin, koji je omogućio da engleskojezični jezikoslovci upoznaju taj *novi* prajezik a tom je pogledu dalo mnogo doprinosa više istraživača (V. Blažek, C. Boisson, M. Čejka, V.A. Dybo, I. Hegedűs, E.A. Helimskij, V.V. Ivanov, A. Lamprecht, V.E. Orel, M.L. Palmaitis, V.A. Terent'ev, V.N. Toporov i dr.). — Nešto je drugačiji pogled, s istim takvim nazivom *nostratički*, Alana R. Bomharda, te *eurazijsko* srodstvo, Josepha H. Greenberga. — Ponešto o tome, s daljnjim uputama, v. u jednom mojem osvrtu u *Filologiji* 32, 1999, 210–218, ili u predgovoru mojega *Hrvatskoga etimološkoga rječnika*, 1993, a također u knjizi Ranka Matasovića *Uvod u poredbenu lingvistiku*, 2001.

² Da spomenem ovdje da su dokazi srodstva dosta jasni od 80ih godina, dali su ih Sergej L. Nikolaev i Sergej A. Starostin (a zapravo još i od prije, od Nikolaja S. Trubeckoga u 20ima i Georges Dumézila u 30im godinama, i dr.). Usp. i u knjizi Viacheslav A. Chirikba [Vjačeslav A. Čirikba], *Common West Caucasian*, Leiden 1996. — Prvi ma je srodan hatski (Vjačeslav Vs. Ivanov i dr.), drugima huritski i uratski (Igor' M. D'jakonov, Sergej A. Starostin i dr.) — usp. i u Čirikbinovj knjizi.

karti *američki indijanski*), a tu su i veoma grube pogreške u prijevodu, pa čitamo da su jezici austronezijski, austroazijski, tajski i mjaojao («miao-jao») nazvani »australskima« umjesto *austričkima*.

Treća pak karta (24) podsjeća na dio prošlosti njemačkoga jezika: kontinuum nizozemsko-njemačkih dijalekata (dakle hoće reći *nizozemskih i njemačkih*) prelazi duboko u Češku sve do Praga – ali nema takvih označavanja proširenosti njemačkoga jezika na području današnje Poljske (a područje Kaliningrada odnosno nekadašnjega Königsberga, ili da rečem starinski: Kraljevca – na toj karti nije dosegnuto).

Sljedeća karta, svijeta (32–33), prikazuje »gastronomске posuđenice« u engleskom jeziku, i ne samo da nema nikakva prilagođavanja hrvatskomu čitatelju (da bi ga se podsjetilo na odgovarajuće naše riječi preuzete iz jezika trgovine, npr. *avokado, banana, čaj, gulaš, jam, kari, kečap, mango, naranča i oranžada, papaja, šećer, šeri, tapioka, viski, votka* – da spomenem samo te, uhvaćene prvim podsjećanjem), nego se omaklo i "tumačenje" da engleska riječ *whisky*, potekla iz »gaelskoga« (gelskoga, u Škotskoj), u polaznom jeziku znači »water«, da, »water«, a ipak to u hrvatskom prijevodu mora biti »voda«. – Na takav pak je način na jednome mjestu za jednu čukotsku rečenicu dano tumačenje: »doslovno: »let-us-night-long-ball-play-we«« (54), a takva ostavljanja neprevedenih dijelova teksta ima još.

Sljedeća karta (35) prikazuje balkansko jezično područje, i *uči nas* da se glavni grad Bugarske, *София*, to jest *Sofija*, zove »Sofia« a Moldavije »Kišnjev«. Taj neobičan »Kišnjev« kiše nam u lice i s karte europskih jezika (41; ali na karti na str. 213 pojavljuje se hrvatski egzonim *Kišinjev*, nastao po ruskomu imenu *Кишинев*, za *Chişinău*, što je prije moldavskom ćirilicom bilo pisano *Кишинэу*), odakle nas gleda i »Copenhagen« (danski je *København*, a hrvatski je egzonim *Kopenhagen* nastao po njemačkomu), i uz to što su svugdje označeni glavni gradovi, pomalo strši da je tako označen Istanbul (koji pak je na jednoj karti premješten dvjestotinjak kilometara na jugozapad) a ne Ankara. Tu su i one čudne granice Hrvatske, Bugarske, Luksemburga... Po toj karti rumunjski se jezik uopće ne govori do Crnoga mora, nego se u cijeloj Dobrudži kao govori samo bugarski...

Na karti svijeta s rasprostranjenošću pidžinā i kreolskih jezika (152–3) ima čudnih granica još, iako je dosta vjerna što se tiče obrisa kopna. – Izgleda da nema Burundija, Gruzija i Armenija spojene su u jedno, Bruneja nema, a borneovski dio Malajzije prepolovljen je, Istočni je Timor vjerojatno bio premalen da bi se prikazao kakvim takvim polovljenjem otoka Timora, evropski dio Turske pripojen je Bugarskoj, Njemačka je povelika pa na jugu malo graniči s Italijom, Češka i Slovačka na toj su karti još uvijek jedna država... Hrvatska je oklaštrena: nema Dalmacije, ona je skupa s Bosnom i Hercegovinom, Crnom Gorom, Makedonijom, Srbijom s Vojvodinom i s Kosovom – utrpšana u jedno...

I tako, karta po karta, neprevedeno ime po neprevedeno ime ili pak krivo prevedeno i loše napisano ime (»Babylon«, »Carchemiš«, »Celebes sea«, »Indonesia«, »Indus« za *Ind*, »Karolini otoci« umjesto *Karolinški*, »Maikop« umjesto *Majkop*, »Maršalovi otoci« za *Marshallovi*, »Mexico City« englesko je ime za *Ciudad de Mexico*, »Mianmar« tu, *Burma* tamo, »Mongolia«...), izmišljena zemljopisna imena (»Tajlandski zaljev« za ono što se ipak valjda zove *Sijamski zaljev*³), krivi nazivi u legendama (»indički« jezici za *indoarijske* ili *indijske*, isto »indički« i drugdje, i za indijska pisma, i slično »ički« za englesko *-ic* i gdje ga treba i gdje ga ne treba – a nije, primjerice, nikakvo »-ijanski«, npr. da bi bilo »iranijanski« za englesko *Iranian*⁴)...

Zadnja karta u knjizi prikazuje dvadeset i jedan manjinski jezik u Europi. – Razumijem da je ferski jezik (ferojski) manjinski gleda li se koliko on ima govornika u cjelini države Danske (ali na Ferojskim otocima bit će ipak nešto drugo: imaju 46000 stanovnika, i takoreći svima prvi je jezik ferski), ili da je slično gledanje na katalonski unutar države Španjolske, itd. – no nije mi jasno zašto je kao manjinski jezik označen makedonski, i to je tako označen u matičnoj zemlji i državi makedonskoga naroda, u Makedoniji. U legendi piše: »Makedonski: slavenski jezik srodan bugarskom. Oko 2 milijuna govornika na jugu bivše Jugoslavije i u sjevernoj Grčkoj.« (212; nije spomenut zapad Bugarske i istok Albanije – a umjesto da se veli jasno *Makedonija*, eto nam političarskoga *eufemizma*: »na jugu bivše Jugoslavije« – to je određivanje i opisivanje nečim čega nema, *bivošim*). Za druge naznačene manjinske jezike uglavnom nije dana srodnost (takvi se podatci, naravno, nalaze drugdje u knjizi), pa ne piše ništa ni o kakvu međusobnom odnosu irskoga, gelskoga, manskoga, velškoga i bretonskoga i kornskoga, ili retoromanskoga (»rumanč«), ladin-

³ Tako nalazimo i ovo: »Mon, jezik stare tajlandske civilizacije« (61; slično u *Hrvatskoj enciklopediji* u članku *Mon-kmerski jezici*: »Monski je jezik bio jezikom drevne civilizacije Tajlanda prije no što su onamo sa sjevera pristigli govornici tajskog.«), no za vrijeme VI–IX. st. nije baš primjereno upotrebljavati pridjev *tajlandski*. (Zamislimo da se o ilirskim kulturama govori kao o starim hrvatskim kulturama.) – Problem je širi, jer se oko nas govori o tajlandskoj hrani, tajlandskom boks (a to su nam *tajska* hrana i *tajski* boks), pa se može očekivati da ćemo uskoro imati i tajlandske blizance i mačke umjesto *sijamskih*. Uostalom, u našem glasilskom jeziku (novine, radio, televizija, teleteksti, mreža) mnogo se toga krivosročno smješta »na Tajland« i događa »na Tajlandu«. – Zamislite da je netko prije govorio npr. o sovjetskom ščiju *na* Rusiji ili o jugoslavenskim štruklima *na* Hrvatskoj ili *na* Zagrebu ili *u* Braču, i takojako i svakojako slično.

⁴ Na žalost, s takvim zanemarivanjem te vrste lažnoga prijateljstva (*Volgaic* → *volgaički* umjesto *Volgaic* → *volški*, itd.), i s mnogim drugim višeprevoditeljskim propustima, sreo sam se nedavno pomažući da se kako-tako uredi veoma heterogen prijevod jedne jezikoslovne knjige. Usp. bilj. 8. Bar prevoditelji dobro znaju za zamke lažnih prijatelja! (Za mnoštvo primjera imamo odličan *Peterojezični rječnik europeizama* Krste Spalatina, iz 1990.; uskoro će biti i drugo, prošireno izdanje.)

skoga i furlanskoga (»friulski«) i drugih romanskih jezika — a piše eto da je gaskonski »posebna varijanta okcitanskoga«, ili za arumunjski da je »srodan rumunjskom«, leceburški »njemački dijalekt u Luksemburgu«... Također, uz spominjanje broja govornikā za pojedine jezike, itekako je neobična formulacija za katalonski (sa sedam ili osam milijuna ljudi koji njime govore, s upotrebom na svim razinama društva, sve do službene upotrebe): »Sada se govori na nekoliko sveučilišta.« — pa sada neka si hrvatski čitatelj zamisli što bi to trebalo značiti.

Zemljopisno-političkih problema ima i ovakvih: »Turkijske jezike govore brojni narodi u Rusiji, u nekoliko njezinih srednjoazijskih republika: u Uzbekistanu, Kazahstanu, Kirgistanu, Turkmenistanu te Azerbajdžanu; u dijelu Irana, Afganistana i Mongolije te u samoj Turskoj.« (46). U Sovjetskom Savezu srednjoazijskim republikama nazivane su četiri zemlje: Uzbekistan, Kirgistan (Kirgizija), Tadžikistan i Turkmenistan (Turkmenija) — u sovjetskom zemljopisu Kazahstan je bio posebno; a Azerbajdžan, Gruzija i Armenija, to se pak nazivalo zakavkaskim republikama. Poslije Oktobarske revolucije bilo je raznih promjena u državoadministracijskom organiziranju. Pojednostavnjeno bi to bilo ovako. Dijelom Rusije bio je, kao autonomna republika, Turkestan, koji je obuhvaćao velike dijelove srednjoazijskih zemalja; 1924. formirane su od njega savezne republike Turkmenistan i Uzbekistan (u njemu pak je autonomna republika bio Tadžikistan, koji je savezna republika od 1929.) te Karakalpakija (s Kirgizijom kao autonomnom republikom, koja postaje savezna republika 1936.). A Azerbajdžan udaljen je od Turkmenistana, dakle od najbliže mu srednjoazijske zemlje, dvjestotinjak kilometara, preko Kaspijskoga mora. — Ako je ime *Rusija* u tekstu toga našega atlasa upotrijebljeno kao zapadnjački i naš razgovorni sinonim za Sovjetski Savez, to bi bilo neprimjerno: hrvatsko je izdanje atlasa objavljeno 2003. (kako stoji u pregledu kataložnoga listića, str. 4) ili 2004. (tamo, uz oznaku izdavačkoga prava), a Sovjetskoga Saveza nema od 1991., kao što — u vezi sa spomenutim opisom Makedonije — od te godine nema ni Jugoslavije (to što se savez Srbije i Crne Gore još do 2003. nazivao Jugoslavijom, i što je ponekad — na primjer, na poštanskim žigovima — to ime upotrebljavano u toj srbijansko-crnogorskoj državi i neko vrijeme poslije, zaista nije važno).

Neobična je formulacija ovo: »Sve do osnivanja Armenije nakon raspada Sovjetskog Saveza Armenci nisu imali domovine, pa ih se mnogo iselilo u Sjedinjene Američke Države i drugamo.« (44). — Armenija postoji stoljećima, neko vrijeme neovisna, neko vrijeme ovisna (i postojeća). Primjerice, od 331. g. pr. n. e. ona je u sastavu države Aleksandra III. Velikoga, no ima svoju samostalnost. Da se lakše snađemo u vremenu, evo i ovakve usporedbe. U stoljeću VII., kada su se naši jezični predci doseljavali u ove krajeve, Armenijom su zavlitali Arapi; koncem IX. stoljeća, kada je u nas vladao knez Branimir i kada je papa Ivan VIII. Hrvatsku priznao samostalnom, uspostavljeno je armensko kra-

ljevstvo (885.), koje je potrajalo do 1071. – u to je vrijeme hrvatska država Petra Krešimira IV. bila najveća. Tada su velik dio armenske države osvojili Seldžuci, no jedan se dio održao i dalje, do XIV. stoljeća. – No da se približim vremenu današnjemu. U XIX. stoljeću istočna je Armenija pod vlašću Rusije, zapadna pod vlašću Turske. Nakon I. svjetskoga rata i oktobarske revolucije, Armenija 1918. ulazi u transkavkasku federalnu republiku, koja se uskoro dijeli na tri neovisne republike: Armeniju, Azerbajdžan i Gruziju. Iako je po mirovnom ugovoru iz Sèvres (kolovoz 1920.) Armenija trebala biti samostalnom državom, u studenom 1920. proglašena je sovjetska republika Armenija, koja s novim sovjetskim republikama Azerbajdžanom i Gruzijom od ožujku 1922. tvori zakavkasku sovjetsku federalnu republiku, koja je zatim u prosincu iste godine ušla u sastav Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika. (Imajmo na umu da su SSSR uobličile 30. prosinca 1922. dotad samostalne Rusija, Ukrajina, Bjelorusija i zakavkaska federacija.) Od 1936. do 1991. Armenija je jedna od konačnih petnaest sovjetskih republika, a od rujna 1991. opet samostalna. – Dakle, Armenci jesu imali i domovinu (zemlju) i državu (koja se ne sastoji od svih pokrajina gdje Armenci jesu ili gdje su bili), pa bila ona i u tom *savezu*.

Koji redak iza armenskih podataka, imamo i ovakvu zanimljivu zemljopisnu formulaciju: »Moderni grčki jezik govori se na Kreti i na Cipru te u iseljeničkim zajednicama (...)« (44). Ne vidi se baš nikakav razlog za takvo izdvajanje Krete.

Etruščani se po kazalu spominju samo na dvije susjedne stranice – i to u poglavlju o pisanju: na jednoj samo uz fotografiju freske u *leopardskoj grobnici*, iz VI. st. pr.n.e. (186), na drugoj pak čitamo ovako: »Najduži etruski dokument ikada otkriven ne potječe iz Italije nego iz Egipta. Mihael pl. Barić pribavio ga je 1868. u Beču i oporučno (u sklopu svoje zbirke) ostavio zagrebačkom Narodnom muzeju. Mumija je bila položena u grob u platnenim zavojima na kojima je bio natpis od 1 200 riječi s detaljno ispisanim svetim etruskim kalendarom. Nije poznato kako je došlo do toga da je takav dokument bio obavijen oko egipatske mumije.« (187).⁵ Prva je rečenica natopljena lošom sintaksom (preslikana je engleska, s tim *ikada*). Mumija i povoji darovani su Narodnomu muzeju u Zagrebu; poslije su od toga muzeja nastali novi, i danas su mumija i povoji u Arheološkome muzeju. Što se tiče upotrebe dokumenta za povijanje

---

⁵ Tu ima nekoliko netočnosti, pa treba ukazati na ono što točno jest. – Mihael Barić nabavio je tu mumiju s povojima u Egiptu 1848/49. Umro je 1859. Po oporuci »sva dobra što ih je posjedovao« pripala su nećakinji Th. Jellinek, a izvršitelj oporuke bio je njegov brat Ilija, no kako Ilija Barić piše u jednom pismu 1861., mumija s povojima trebala je pripasti ili akademiji znanosti ili Narodnom muzeju, a kako JAZU još nije bila osnovana, u srpnju 1862. sanduci s mumijom dolaze u muzej. – Francesco Roncalli, Zagrebački Liber linteus – Mumija i njezini povoji: kronika otkrića, 11–12, u knjizi katalogu *Pisati etruščanski* iz 1986. (izložba je bila u Zagrebu u Muzejskom prostoru na Jezuitskom trgu, 27.I–28.II.1986.).

mumije: radi se o zahvalnome materijalu, to je bilo gotovo platno, od njega je bilo lako napraviti trake i povoje, a za Egipćanina koji ga se domogao ono očito nije bilo vrijedno, vjerojatno ga i nije osjećao kao knjigu. U našem atlasu nije istaknuto da je to jedina platnena knjiga iz onoga vremena koja je uopće sačuvana... (»koja je sačuvana ikad«, kako bi se to pomodno danas dalo reći). – Još se spominje razvoj pisma od grčkoga preko etrurskoga do latinskoga (188), a uz tablicu etrurskoga pisma dana je kriva transliteracija za slovo z (piše »ts«, no to bi bila transkripcija, ali transkripcija ne za nas, nego za engleskojezičnika) i omaškom 's umjesto ś. Uz tu tablicu dan je komentar uobičajen ako ga daje nedovoljno upućen laik, no u takvoj se knjizi nije trebao pojaviti: »Približna je vrijednost pojedinih simbola poznata, ali ipak mnogo toga i dalje ostaje zagonetkom.« Daleko je to od toga »mnogo«: u vezi s etrurskim pismom, poznato je takoreći sve o tih dva tuceta slova: zna se odakle potječu slova (pismo je grčkoga porijekla), zna se kako se što čita (1789. L. Lanzi spoznaje razliku između slova M i $\mathfrak{M}$, tojest ś i m; možemo reći da je čitanje etrurskih slova konačno završeno 1832., kada je R. Lepsius razumio da slovo $\mathfrak{B}$ označava f, što je znao još 1539. T. Ambroggio), zna se kako je s inačicama slova u raznim krajevima Etrurije...⁶

I uza sva ne tako davna raspravljanja o tome kako nazivati jezike – u načelu po obrascu *pridjev + jezik (hrvatski jezik)*, a za slučajeve tipa *jezik hindi* predlagalo se prebacivanje u pridjevski obrazac *hindski jezik* –, danas se pod utjecajem engleske sintakse (naročito prodorne kroz jezik reklame, glasilā i zabave) probija i natječe za prvenstvo sklop tipa *hindi jezik*. Takvih je sklopova hrvatski prijevod *Atlasa jezika* prepun. I ne samo takvih, nego i slučajeva kao što je ovaj. Na karti Nove Gvineje i okoline nalazimo »trans-novi gvinejski«, »zapadno papuanski«, a na skici podjele papuanskih jezika, ispod te karte, imamo dobro *transnovogvinejsko*, *zapadnopapuansko*, *istočnopapuansko* (*deblo*, iako bi tu bolje bilo *stablo*), ali tu je i ono *englesko* »sepik-ramu deblo« te pogrešno »Toricellijevo deblo« (za jezike s Toricellijevih planina, pa bi to zapravo bilo *toričelijevsko stablo*). Tako i drugdje: »karen jezici«, »na-dene porodica«, »amoy kineski«, pa »ainu kultura« i »ainu-epovi« (po kojoj je to logici to napisano međusobno

---

⁶ S etrurskim jezikom nekako nemamo sreće – a najdulji se tekst eto čuva u nas! Tako u *Hrvatskoj enciklopediji* (3,2001) piše: »Jezik je poznat s nekoliko stotina natpisa pronađenih u Italiji iz predrim. razdoblja.« Zaista je teško reći da bi se etrurski tekstovi dijelili na one iz predrimskog razdoblja i na one iz rimskoga, jer se poznavanje etruskoga jezika tiče svega vremena njegova postojanja, a ono se proteže i na vrijeme prije rimske vlasti i na vrijeme rimske vlasti. – U *Općoj enciklopediji* (2,1977) mogli smo pročitati, četvrt stoljeća prije nego što je objavljen onaj svezak *Hrvatske enciklopedije*, da je »poznato oko 10000 natpisa uglavnom s nadgrobnih spomenika«. – Primjerice, u knjizi *The Etruscan language: An introduction* Giuliana Bonfantea i Larisse Bonfante, iz 2002., nalazimo podatak da etrurskih tekstova ima između devet i trinaest tisuća, ovisno o tome računaju li se i fragmentni tekstovi.

različito?), i »kata-kana pismo«, »hira-gana slogovno pismo«, ili »Dashi-i-Kevir pustinja«, »Karakorum pustinja«, i tako dalje: sve tako dalje i dalje od hrvatske sintakse. — Provlače se i neprevedeni engleski nazivi, npr. »penutian« (121, umjesto *penutijski*), te oni koji su prošli kroz *engleski filter*, npr. »kantijski« (46) umjesto *hantijski* (prema engleskomu *Khanti*, s engleskim *kh* za inojezično [x], [h] i sl.; na tablici tamo piše dobro: *hantijski*, a u kazalima pak nema ni pravoga ni krivoga oblika), ili »kartvelijanski« umjesto *kartvelski*. Taj *engleski filter* itekako se prepoznaje i u oblicima napisanima sa spojnicom kao što su »afro-azijski«, »ugro-finski«, umjesto uobičajenih hrvatskih oblika *afroazijski* (*afrazijski*), *ugrofinski* (*finougarski*), kao što je uostalom posve obično *indoeuropski* (*indoevropski*, tako još npr. u *Crticama iz hrvatske književnosti* Ivana Broza, 1886.⁷). Uvukla se bez ikakva razloga i engleska tvorba — engleskomu sufiksu *-ic* ne odgovara uvijek hrvatski *-ički*, pa nisu ni »indički« ni »gotički«, ni »finički«, »volgaički«, »permički«, »ugrički«, »amharički« itd., što nalazimo u atlasu (ali nema u njemu recimo »arabičkoga«, ili »romaničkih«, »germaničkih« te »slavoničkih« ili »slavičkih« jezika), nego su to za nas *indijski*, *gotski*, *finski* (*pribaltičkofinski*), *volški* (*volškofinski*), *permski*, *ugarski*, *amharski* itd.⁸ — Ima i drugih neprevođenja, npr. »Torres Strait« za *Torresov prolaz* ili *tjesnac* (iritantno: »Jezici naroda na otocima u Torres Straitu«, »Stanovnici otoka u Torres Straitu«, »između Australije i Papue Nove Gvineje«, »Stanovništvo otoka Torres Straita«, »na otocima u Torres Straitu«).

Dogodile su se i teže zbrke. — Npr., za čukotskokamčatske jezike (»čukotško-kamčatski«, »čukotško-kamčadalski«): za *čukotski* piše u skici tako, dobro, a u tekstu tik ispod toga *čukči*; umjesto *kerečki* u skici piše »keržički« a u tekstu tik ispod toga *kerečki* (53, prema ruskomu *кереккуи*). — Na karti jezika indijskoga potkontinenta (59) u »ključu« (legendi) čitamo »indoiranski (iranski)« i »indoiranski (indički)«, a znalcu će biti jasno (ali ne i nezalcu) da su ti drugi *indoarijski* ili *indijski*. Na toj karti na jugu Pakistana kao da se govori neki jezik »indic«... — Nije jasno zašto su na istoj karti »makro-ge« i *kečua*, kad je očito da bi po tomu *kečua* (umjesto »quechua«) moglo biti *makrože* (132).

Kroz cijelu knjigu ima veoma mnogo, upravo previše takvih propusta, pa

---

⁷ Naime, uz tradiciju pisanja *Europa* hrvatski je jezik imao i tradiciju pisanja *Evropa*, sa slovom *v*. U 70im i 80im godinama nagao porast broja riječi koje su, pod utjecajem uglavnom engleskih, pisane kao npr. *eurodolari*, *eurorakete*, pa mnogo imena raznih sportskih natjecanja i prvenstava s "maštovitim" imenom *Euro* (a tu je, eto, i "maštovit" naziv novca *euro*), a sve, naravno, kroz brzo i brzopleto prevodenje i kroz glasila — znatno su utjecali na novo prihvaćanje oblika *Europa*. Tako prevoditelji više i ne razmišljaju o tome: prevladalo je *Europa*, a ljudi vide englesko *Europe* — i priči je kraj.

⁸ Na str. 46: »Samojedski jezici (...) u udaljenom su srodstvu s finičkim i ugričkim jezicima.«; tamo se spominju još i »volgaički« i »permički« — no zanimljivo je: nije napisano po takvu obrascu »samojedički«. Moglo bi se u prvi mah pomisliti da se radi o kakvu sustavu s tim *-ički*, no po primjerima se vidi da sustava nema. Usp. u bilj. 4.

da ih ne nabrajam više. Previše je krivo napisanih naziva jezika – a imalo se i u hrvatskoj literaturi, i relativno starijoj i u novijoj, kamo pogledati pa da se od ponuđenoga odabere najbolje⁹.

Ima zbrke i s pismima. Na tablici naslova Starocrkvenoslavensko pismo (190) dana je jedna starijeoblična ćirilica, no da se slovo *c* čita kao »ts«, nije se smjelo omaknuti (slijede normalni *č*, *š*, *št*, ali odmah za tim opet krivo *u* za *ʋ* (htjelo se ono za nas neobično *ǰ*, kao što je malo dalje onda dano takvo *i* umjesto *ǰ* za *ʋ*), a tu su i za nas neobični poljski *q* i *jq* za *q* i *jq*... – No tako malo pokrivo ide i u tablici naslova Rusko pismo (191), gdje je dana upravo znanstvena latinična transliteracija ruske ćirilice (samo su omaškom slova *u* i *u* ostala bez ikakvih latiničnih ekvivalenata), ali malo su se smiješali tipovi fontova (serifni i neserifni), malo su se pobrkala velika i mala slova, za slovo *ʋ*, *jor*, dano je *ББ*, a umjesto slova *Жж* dano je slovo *Жж*, svojstveno nekim drugim ćirilicama u Rusiji (kalmičkoj, dunganskoj) i drugdje (turkmenskoj). Slova *ʋ* i *ʋ* pobrkana su i za transliteraciju: umjesto *ʋ* i *ʋ* napisano je obratno.

Na žalost, ima propustā, i većih i manjih, i s drugim pismima.

U tablici egipatskoga (170), npr., za slova *ⲉ* i *ⲉ* piše da je njihova transliteracija *t* i *d*, a treba biti *t* i *d*, a pod »glasovna vrijednost« dano je nekakvo *ty* i *dy*, umjesto *t* i *d* ili, što se otprilike htjelo, *č* i *ž*. Također, neprimjereno je hrvatskomu čitatelju tumačiti da je za egipatsko slovo *ⲉ*, za koje je napisano da mu je transliteracija *š*, njegova »glasovna vrijednost« englesko *sh*... – U tablici koptskoga (190), od trideset i jednoga slova pola njih ima neki pogrešan podatak u nazivu (tamo se voli riječ »ime«) ili transliteraciji: npr.

---

⁹ Pregledi jezika nalaze se npr. u *Općoj enciklopediji* (dopunski svezak, 1988) i u *Hrvatskoj enciklopediji* (5, 2003, čl. Jezici na svijetu, i drugdje), u *Hrvatskom etimološkom rječniku* Alemka Gluhaka (1993; str. 15–52, 71–89, 96–109), u *Uvodu u poredbenu lingvistik* Ranka Matasovića (2001), u knjižničnim klasifikacijama (UDK); od relativno starije literature da spomenem *Pogled u lingvistiku* Dubravka Škiljana (1980. i novija izdanja). Ima različitih pristupa, no svaki novi autor ima priliku naći rješenja bolja nego što ih imaju prethodnici. – No propusti se raznih vrsta svima nama događaju (i ja ih imam, da se ne bi mislilo da prigovaram samo drugima). Nedavno su u jednoj jezikoslovnoj knjizi u pregledu uralskih jezika nabrojani jedan uz drugi marijski i čeremiski, a čeremiski jest stariji naziv za marijski jezik. Ili, u drugoj, starijim nazivima opskougarskih jezika *vogulski* i *ostjački* u podcrtanoj su bilješci pridruženi nazivi *hantijski* i *mansijski* (ti nazivi polaze od samoimenovanja, i može se reći da u uralističkoj literaturi prevladavaju), no Mansijac je bio taj koji je prije bio poznat pod imenom *Vogul*, a *Hantiyac* je bio *Ostjak*. – No, o još dva uralska propusta. Na karti na str. 48–49 dani su današnji nazivi *hantijski* i *mansijski*, ali za *udmurtski* jezik stavljen je stariji naziv, *ʋotjački* (ruski *вотский, вотяцкий*). Naziv *nenecki* posve je jasan, prema ruskomu *ненецкий*, no promaklo je *enetski*, s engleskim *ts* (to je u engleskomu *Enets*, prema ruskomu), umjesto *enecki*, prema ruskomu *энецкий* (a da spomenem tu sad još i starije nazive za te jezike: za *nenecki jurački samojedski*, rus. *юрацкий самоедский, юрако-самоедский*, za *enecki jenisejski* ili *karasinski samojedski*, i dr.).

»Jnda« **i** i »Sdma« **c** zapravo su *jōta* i *sēma*, »shāi« **u** treba biti *šāi*, »chai« **h** jest *hāi* i to se slovo ne transliterira kao *i* nego kao *h*; ako je za slovo **x** dan naziv *džandža*, po kojoj je logici onda slovu **o** stavljen naziv *njemačkoga tipa pisanja* »schima«... I tako dalje, i sve dalje od točnosti...

Ima i nehrvatskih *grafičkih* rješenja – npr., »1. Poglavlje«, s velikim slovom.

Problemi *grafički* jesu i ovakvi. – Piše za ugaritsko pismo da su tri »znaka slogovna kao u klinastom mezopotamskom pismu: 'a, 'i, žu« (172). Tu se ne radi ni o kakvu »žu«, i za ta tri znaka treba pisati ʔa, ʔi, ʔu (ugarit. 𐤀, 𐤁, 𐤂). No s nepažnje to se valjda u jednom od pisačkih programa polazno 'u pretvorilo automatski u 'u, a dalje je u pripremi za tisak na mjestu ' odnosno ` smješteno slovo ž... i eto nam slogovnoga znaka duha »žu«. Tako su i u tablicama pisama feničkoga, hebrejskoga (str. 175) i sirijskoga (str. 177) i ʔ (ʔalef) i ʕ (ʕain) (fen. 𐤀, 𐤁; hebr. א, ע; arap. ا, ع) označeni akutom ´, a tu, naravno, trebaju biti dva različita znaka, ako ništa drugo, a ono ' i ʕ. U tablici samaritanskoga pisma (također str. 175) ʔalef jest ´, a za ʕain dano je ʕ, što bi još zapravo i bila kakva takva zamjena, a znak zakrenut za 180° bio bi kakva takva zamjena za ʔalef; tablica hebrejskih slova ima, osim drugih propusta, i to da su nazivi slova napisani *drugачije*, pa je, primjerice, *hēt* postalo »huet«. Problemā ima i u tablici arapskoga pisma (176)¹⁰, gdje se miješaju različite transliteracije.¹¹

Ni s pismima koja su itekako bliza nama nije se prošlo bolje. Svima je u proizvodnji hrvatskoga izdanja te knjige promaklo da ovo nije dobro: »Dok su raniji latinski pisci nastavili etrusku praksu upotrebe triju znakova za bezvučni okluziv (*k*), treće slovo prilagođenoga etruskoga pisma, K (koji je izvorno bio grčki *gamma*), počeo se upotrebljavati za sve latinske (*k*) u svim pozicijama. Promijenjeni oblik ovoga K, pisan kao G, služio je za prikazivanje latinskoga zvučnog okluziva (*g*); došao je na sedmo mjesto latinskog alfabeta, (...)« (188). – Više je nego očito da je to treće slovo zapravo C (a ne K), no hoće li baš svaki radoznao čitatelj posumnjati u točnost jednoga atlasa jezika?

Od polaznoga engleskoga teksta do te knjige trebalo je proći više stepenica, no neke su od njih u prevođenju i lektoriranju preskočene. Za engleskojezičnoga čitatelja jest glasanje za ušutkivanje *shhhh* (naravno, to nije *s+hhh*), no hrvatskojezičnomu to je *psst*. Tumačenje da je engleska gramatika drugačija od latinske stoji i zaista odnos između njih »upozorit će na poteškoće uspo-

¹⁰ Piše da današnje arapsko pismo »potječe od ranijega naskijskoga pisma«, a za to »naskijsko« pismo može se i u *Hrvatskoj enciklopediji* i drugdje naći da je zapravo *nashijsko*, prema arapskomu *nashī*, dakle ista pripovijest kao što je s parom *hantijski* – »*kantijski*«. A nije to sve...

¹¹ Dogodilo se i to da i u tablicama arapskoga i hebrejskoga pisma u *Hrvatskoj enciklopediji* (1, 1999, 395; 4, 2002, 493) ima zbrke sa znakovima za ʔ i ʕ (na žalost, ima i drugih propusta). Takvih propusta ima, na žalost, i u drugim enciklopedijama, leksikonima, rječnicima (*Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 2002.), priručnicima...

ređivanja jezične složenosti« (12), no u prevođenju se moglo posegnuti i za hrvatskim primjerom. Posve pak je neprimjereno *prevesti* ovako: »Naziv *germanski* dugujemo rimskim geografima, a oni koji taj jezik govore zovu ga *Deutsch* (...)« (23): za nas su oni koje engleskojezičnik naziva *Germans* – *Nijemci* a ne »Germani«. Isto tako, za dvije kantonske riječi ostavljena su njihova tumačenja na engleskom: za imenicu *dĭ* »a bit« (običan će čitatelj misliti da tu treba vidjeti nekakvo samoglasno *l* u kantonskom, i ni približno si ne može zamisliti što bi to *dĭ* trebalo biti) i glagol *mit* »tear« (30).

Ponegdje se ipak poseglo za uspoređivanjem s hrvatskim: »(...) prepoznajemo riječi kao što su *owis* »ovca« (usporedi s riječi *ovca*) (...)« (27).

U prevođenju ima i problema s članovima. »Za riječ »hamburger« (njemački »kobasica«, od Hamburg) pogrešno se smatra da je sastavljena od »ham« i »burger«, pa se stoga kombinira i kao »cheeseburger««. (33). – U njemačkom je riječ za kobasicu *Wurst* ž. U engleskom je pisalo »a sausage«, dakle za nas bi to bila »jedna kobasica«, odnosno bolje i jasnije: »vrsta kobasice«.

U cijeloj je knjizi previše propusta u prijevodu¹², i vidi se da je izdavač postupio veoma loše: čitateljima je dao nedovršenu knjigu¹³. Inih takvih atlasa naše tržište sigurno ne će uskoro dobiti, i šteta je što taj atlas nije uspio biti dobrim.

No u knjizi ima i propusta koji očito pripadaju originalu, a neke od njih ni u polazištu autori očito uopće i ne vide (još se ne vide?) kao propuste – tako ima i sociolingvističkih netočnosti i nepreciznosti. Čitamo ovo: »Nakon raspada

---

¹² Od svega onoga što previše podsjeća na površan prijevod, spomenut ću samo pomodno, nabujalo *uključivanje* za englesko *include* i sl., npr.: »Kartvelska porodica uključuje gruzijski, laz, svanski i mingrelski.« (50). To se zaista moglo reći sa *sadržji, obuhvaća, u kartvelskoj su porodici* i sl. Također, ono što je u engleskom izdanju *editor*, to je za nas *urednik*: B. Comrie, S. Matthews i M. Polinsky nisu »glavni izdavači« knjige (224, ni »savjetnici«, 4), oni su njezini urednici – u izvorniku su *consultant editors*, pa ako se baš hoće, bili bi urednici savjetnici: u svakom slučaju, urednici. – Usput i ovo: isti je izdavač nekako u isto vrijeme objavio i knjigu Leonardo Benacchio, *Veliki atlas Svemira*, prevedenu s francuskoga. Tamo možemo pročitati i ovo: »Zraka našeg Sunca je 100 puta veća od zrake Zemlje. To znači da naša zvijezda može sadržavati i 1000 000 planeta kao što je naša Zemlja.« Pa koji redak niže: »Zemlja se okreće oko Sunca slijedeći eliptičnu putanju sličnu krugu. Da bismo pojednostavnili, možemo, čak bez greške, smatrati tu putanju kružnom. Njena prosječna udaljenost, koja odgovara zraci te kružne putanje, iznosi 150 milijuna kilometara.« Očekivalo bi se malo logičkoga razmišljanja (kakva zraka!?) i prepoznavanja znanja iz nižih razreda osnovne škole (osnovne!). Onda bi se prevoditeljice i drugi valjda dosjetili da tu nešto nije u redu, pogledalo bi se u rječnik, i našlo bi se da francuska riječ *rayon* ne znači samo što i naše *zraka*, nego da u hrvatskomu njoj odgovaraju i riječi *polumjer* ili *radijus*. Eto nam...

¹³ Koliko poznajem rad Nives Opačić, koja je naznačena kao lektorica, i Ranka Matasovića, koji je naznačen kao stručni redaktor – ne će biti da su oni *krivi* za te propuste: preočito je da ni oni ni prevoditeljica nisu imali prilike popraviti knjigu.

Čehoslovačke češki je postao jezik Češke Republike, a slovački Slovačke.« (43). I prije razilaženja Češke i Slovačke¹⁴ – koje su bile udružene u zajedničku saveznu državu – češki i slovački imali su status službenih jezika.

Čudan je podatak da sjeveroistočnokavkaski jezik ceski (»cezski«, a kroz knjigu malo se naziva i starijim nazivom – »didojski«¹⁵) »ima oko 152 padeža za oznaku mjesta« (51). Naime, tu se uopće ne radi o onomu što bismo nazvali zaista različitim padežnim oblicima, nego su to različite oznake za različite vrste lokativa – primjeri koji su tamo dani relativno su jasni, veli se da padežni oblik ima »nastavak koji označuje položaj točke na koju se odnosi« i iza njega »drugi nastavak koji označuje kretanje«. Mi imamo lokative s prijedlozima *na*, *o*, *po*, *pri* itd., no to ipak ne brojimo kao posebne, različite padeže.¹⁶

Ima dosta problema s nazivom *national language*, što se često prevodi kao »nacionalni jezik«. Značenjima engleskoga para *nation*–*national* ne odgovaraju ista značenja hrvatskoga para *nacija*–*nacionalni*.¹⁷ Taj *national language* zapravo je uglavnom *službeni jezik države*, kraće: *državni jezik* – a često se radi zapravo samo o *standardnom jeziku* naroda (pa su to tako standardni jezici i za narode koji nemaju svoju posebnu državu, i za one koji nemaju ni nekih drugih svojih teritorijalnih administrativnih i političkih jedinica).

Neobično zvuči tvrdnja: »(...) estonski je postao nacionalnim jezikom 1991. kad se Estonija osamostalila (...)« (45/46). Estonski je jezik bio i jezik estonske nacije kao naroda (dakle to bi nama bio *nacionalni jezik*) i od XIX. stoljeća (ako je nacija stupanj viši ili drugačiji od stupnja naroda); kao jezik estonskoga naroda, estonski je jezik *narodni jezik* i dulje (tekstovi se pišu od XVI. stoljeća, zapisi pojedinih riječi i imenā jesu od XIII.). Da ovdje spomenem i ovo: jedan je

---

¹⁴ Za nas su zemlje *Češka* i *Slovačka*, a države *Češka Republika* i *Slovačka Republika*: nema smisla jedno nazivati imenom države a drugo imenom zemlje. U knjizi zapravo imamo loš prijevod s engleskoga, s polaznim *Czech Republic* (iako i u engleskom jeziku postoji ime zemlje *Czechia*).

¹⁵ Kroz knjigu se piše za čanski, jezik iz kartvelske porodice (megrelski i čanski jesu zanski jezik), po uzoru na engleski naziv *Laz* – *laz* (to prema starijemu nazivu i samoimenovanju), a nije načinjeno nikakvo »lazski«, kao što jest načinjeno to »cezski«.

¹⁶ Evo podatka iz jednoga pregleda iz 1967. – 35 padeža: nominativ, ergativ, dva genitiva, dativ, instrumental, komparativ, sedam serija lokativa, u svakoj su seriji po četiri padeža. Serije su npr. -*ļ* za položaj na površini čega, -*l* položaj u homogenoj masi, -*x* položaj u blizini čega itd.; njihovi su padeži esiv, ablativ, lativ i translativ. (Podatci iz opisa E.A. Bokareva, u knj. *Языки народов СССР IV: Иберийско-кавказские языки*, Москва 1967.)

¹⁷ O tome se u nas pisalo još i prije pedesetak godina, usp. npr. članak Dalibora Brozovića O značenju i upotrebi riječi »puk«, »narod«, »nacija« i srodnih izraza, *Jezik* VII(1958/59):4, travanj 1959, 97–109, 5, lipanj 1959, 154–158; u novije vrijeme, usp. i Alemko Gluhak, Pridjev *nacionalni*, u knj. Stjepan Malović (ur.), *Bogatstvo različitosti*, Zagreb 2004, 135–151. – V. i u ovom broju *Filologije*, u članku Leopolda Auburgera.

tjednik na estonskom počeo izlaziti 1766., a dnevnik 1806. — Ako mislimo na jezik estonske države, estonski državni jezik, službeni jezik u Estoniji, treba se sjetiti i toga da je on to bio i u vrijeme Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (dakle od pripajanja Estonije SSSRu 1940., otkako je Estonija bila jedna od država sastavnica te države, pa ma što mi mislili o tom *savezu*, pa do izlaska iz SSSRa 1991.), i u vrijeme prijašnje estonske samostalnosti (poslije Oktobarske revolucije pa do 1940.).

Zbog onoga razlikovanja *nation—nacija*, *national—nacionalni* (tâ eto, u hrvatskom značenja nisu ista kao u engleskom!), za nas perzijski nije »nacionalni jezik Irana« (45), on je u Iranu državni jezik, kao što je to, u malo drugačijoj varijanti, i u Afganistanu (a sjetimo se toga da je u Afganistanu državni jezik i puštu), i kao što je to tadžički u Tadžikistanu.

Šteta je što propusti iz izvornika nisu popravljani u hrvatskomu prijevodu. Hrvatski čitatelj jest dobio knjigu punu itekako zanimljivih podataka, ali on ne može znati što u toj knjizi jest dobro i točno a što nije — osim onoga na što sam ukazao, ima toga još. Takve knjige ne objavljuju se u tako relativno maloj sredini često, pa se zato itekako trebalo potruditi da tekst bude što bolji.

Uglavnom, još jednom: knjiga jest više nego zanimljiva, no žalosno je to što ima toliko propusta.

Alemko Gluhak